

Ruch naturalny i migracje a zjawisko starzenia się społeczeństwa w małych miastach w Polsce w okresie 2008-2017

Natural and migratory movements and population ageing in Poland's small towns in the years 2008-2017

Jerzy Bański¹ Wioletta Kamińska² Mirosław Mularczyk²

¹Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa

²Uniwersytet Jana Kochanowskiego
Instytut Geografii i Nauk o Środowisku
ul. Uniwersytecka 7, 25-406 Kielce

jbanski@twarda.pan.pl • wioletta.kaminska@ujk.edu.pl • miroslaw.mularczyk@ujk.edu.pl

Zarys treści. Celem opracowania jest określenie zmian relacji między przyrostem naturalnym a saldem migracji w małych miastach na początku XXI w. oraz ocena wpływu tych cech na współczesne procesy starzenia się ludności. Badaniami objęto 670 miast, które w 2017 r. liczyły do 20 tys. mieszkańców. Zidentyfikowano osiem kategorii miast różniących się wielkością i kierunkiem ruchu naturalnego i migracyjnego, w których wskazano zmiany tych cech w latach 2008/2010-2015/2017. Tempo starzenia się ludności w małych miastach określono za pomocą wskaźnika bazującego na punktowych różnicach pomiędzy udziałami ludności młodej i starej. Analizy dotyczyły czterech grup miast: z odmładzającą się strukturą demograficzną (1), z powolnym (2), przeciętnym (3) i z wysokim (4) tempem starzenia się społeczeństwa. Wyniki badań potwierdziły, że proces starzenia się ludności zachodził intensywnie niemal we wszystkich małych miastach w Polsce. Głównym czynnikiem kształtującym potencjał ludnościowy na początku XXI w. był ubytek migracyjny. Nie stwierdzono silnych zależności między przyrostem naturalnym a tempem starzenia się ludności.

Słowa kluczowe: małe miasta, starzenie się ludności, ruch naturalny, migracje, Polska.

Keywords: *small towns, population ageing, demography, population, natural movement, migration, Poland.*

Wstęp

W literaturze podejmującej problematykę starzenia się ludności wskazywanych jest szereg czynników kształtujących ten proces, a wśród nich wymienia się najczęściej: wzrost poziomu życia, poprawę warunków sanitarnych, rozwój medycyny, kontrolę urodzeń, ograniczenie wczesnej śmiertelności (Palacios, 2002; Crampton, 2009; Lorenti, 2015; Łobodzińska, 2016). Paradoksalnie, na ogół negatywnie oceniane zjawisko starzenia się ludności z punktu widzenia rozwoju społeczno-ekonomicznego określonego obszaru jest rezultatem bardzo korzystnych i powszechnie oczekiwanych uwarunkowań. Już blisko osiemdziesiąt lat temu Notestein (1945) zwracał uwagę, że postrzeganie niekorzystnych konsekwencji tego zjawiska jest pesymistycznym sposobem patrzenia na wielki triumf cywilizacji. Starzenie się społeczeństwa, jak stwierdził Golini (1997), nie stanowi problemu

samo w sobie, lecz problem wynika z jego dynamiki i intensywności. Nadmierny przyrost ludzi starszych prowadzi bowiem do deformacji struktury wiekowej populacji, co może mieć negatywny wpływ na stan gospodarki, strukturę społeczną, rynek pracy, usługi i inne.

Starzenie się ludności jest procesem globalnym, którego natężenie charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem przestrzennym. Utrzymanie wzrostu gospodarczego, zagwarantowanie odpowiedniej opieki zdrowotnej, zapewnienie stabilnych emerytur przy jednoczesnym dostosowaniu do starzejącej i kurczącej się siły roboczej stanowi jedno z największych wyzwań dla rządów większości krajów na świecie (Lorenti, 2015). Obecnie wskaźnik liczby osób w wieku produkcyjnym na jedną starszą osobę w wielu regionach świata jest niski, a prognozy wskazują, że w nadchodzących dekadach będzie ulegać dalszemu spadkowi. W latach 1990-2017 udział osób starszych (w wieku 60 lat i więcej) na świecie wzrósł z 9,2% do 14%, a prognozy wskazują, że w 2050 r. osiągnie wartość ponad 21% (World Population Ageing, 2017).

W latach 60. XX w krajach Europy Zachodniej i w latach 90. w państwach Europy Środkowo-Wschodniej zaznaczył się spadek dzietności poniżej poziomu prostej zastępowalności pokoleń. Było to związane z opóźnianiem decyzji o urodzeniu pierwszego dziecka, wzrostem liczby związków nieformalnych, spadkiem skłonności do zawierania małżeństw, spadkiem poziomu umieralności i wydłużaniem się oczekiwanego trwania życia oraz nasileniem procesów migracyjnych (Lesthaeghe, 2010). W rezultacie udział mieszkańców Europy w wieku 65 lat i więcej wzrósł tylko w okresie 1990-2017 z 13,9% do 19%. Wynika z tego szereg wyzwań związanych ze spadkiem szeroko rozumianej konsumpcji, ze wzrostem zapotrzebowania na usługi społeczne i medyczne, a także z koniecznością wzrostu poziomu finansowania systemu opieki zdrowotnej oraz społecznej (Rosenthal, 2009; Lena et al., 2009; Bloom et al., 2011). Bardziej intensywne tempo wzrostu udziału seniorów w społeczeństwie obserwuje się w miastach niż na wsi oraz na obszarach peryferyjnych niż centralnych (Hoff, 2011; Rosenbers i Wilson, 2018).

Polska jest krajem, w którym zmiana struktury wiekowej będzie szczególnie dotkliwa – z jednego z najmłodszych społeczeństw Unii Europejskiej na początku tego wieku przekształci się w jedno z najstarszych. Według Okólskiego (2010) proces ten jest nieuchronny i wynika z jednej strony ze zmiany wzorców prokreacyjnych polskich rodzin, z drugiej zaś z wydłużania się przeciętnego trwania życia. Towarzyszą temu zmiany uwarunkowań kulturowych generujące m.in. konflikty pomiędzy tradycyjnym i nowoczesnym rozumieniem roli społecznej kobiety. Są one szczególnie widoczne na linii miasto-wieś (Bański, 2017). Dodatkowo zwiększona mobilność polskiego społeczeństwa po 1989 r. spowodowała znaczny odpływ migracyjny młodych osób poza granice kraju (por. Horolets et al., 2018), co w konsekwencji uszczupliło potencjał prokreacyjny.

Interesującym zagadnieniem badawczym jest sytuacja ludnościowa w małych miastach w Polsce, które stanowią istotny element krajowych i regionalnych systemów osadniczych. Kierunki zmian demograficznych w ciągu ostatnich kilku dekad wynikały z różnorodnych przyczyn. Na przykład małe miasta, w których zlokalizowane były duże zakłady przemysłowe lub sąsiadujące z dużymi ośrodkami miejskimi przeżywały raczej rozkwit demograficzny. Natomiast miasta położone peryferyjnie lub nieposiadające istotnych funkcji gospodarczych cechował regres lub stagnacja ludnościowa. Należy też podkreślić, że w okresie socjalizmu istotny wpływ na rozwój ludnościowy małych miast miały decyzje polityczne ówczesnych władz (Szymańska i Grzelak-Kostulska, 2005). Dotyczyło to szczególnie okresu odbudowy kraju po zniszczeniach wojennych i początkowego okresu go-

spodarki socjalistycznej. Później, tj. w latach 70. i 80. XX w., pomimo ambitnego Planu zagospodarowania przestrzennego Polski do 1990 r., z systemem umiarkowanej koncentracji policentrycznej, który zakładał m.in. rozwój funkcji przemysłowych w mniejszych ośrodkach miejskich, problemy społeczne i ekonomiczne państwa zahamowały nowe inwestycje mogące kształtować rozwój takich miast (Malisz, 1984). W okresie transformacji ustrojowej władze samorządowe podejmowały próby przededefiniowania roli i miejsca małych miast w strukturach przestrzennych regionów, poszukując nowych impulsów rozwojowych (Heffner, 2008). Efekty tych działań były zróżnicowane. Część małych ośrodków osiągnęła sukces ekonomiczny, część pogrążyła się w recesji. Polityka przestrzennego zagospodarowania kraju i rozwoju sieci osadniczej nie sprzyjała rozwojowi małych ośrodków miejskich. W Koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju (Koncepcja..., 2001) skupiono się bowiem na modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnym, zakładającym priorytet rozwoju silnych ośrodków gospodarczych i obszarów metropolitalnych (Bański, 2010). Aktualna Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (Koncepcja..., 2011) formułuje konieczność polaryzacji aktywności społeczno-ekonomicznej, ale też zwraca uwagę na potrzebę wyrównywania dysproporcji regionalnych, co stwarza podstawy do większego optymizmu w kontekście rozwoju małych ośrodków miejskich.

Potencjał ludnościowy małych miast kształtowany jest w znacznym stopniu przez przyrost naturalny i saldo migracji. Najmniej korzystna sytuacja ludnościowa charakteryzuje miasta, w których oprócz spadku wskaźnika dzietności nastąpił odpływ młodej grupy mieszkańców do dużych ośrodków i za granicę (Kurek, 2007). Migracje młodych i aktywnych osób są świadectwem stagnacji ekonomicznej i braku perspektyw rozwojowych. Następstwem deformacji struktury wiekowej i osłabienia potencjału ludnościowego jest obniżenie zapotrzebowania na towary i usługi (Hoekveld, 2012). W rezultacie następuje kurczenie się gospodarki, co jeszcze bardziej pogłębia negatywne procesy ludnościowe. Celem tego opracowania jest określenie relacji pomiędzy przyrostem naturalnym a saldem migracji w małych miastach w Polsce i wpływu tych cech na procesy starzenia się ludności. Postawiono trzy pytania badawcze:

- 1) jak kształtowały się relacje między przyrostem naturalnym a saldem migracji w małych miastach w Polsce w latach 2008/2010-2015/2017?
- 2) jak zróżnicowane przestrzennie było tempo starzenia się ludności małych miast w Polsce w latach 2008-2017 i jakie czynniki kształtowały to zjawisko?
- 3) jaki wpływ miały przyrost naturalny i saldo migracji na tempo starzenia się społeczeństwa małych miast w Polsce?

Odpowiedzi na powyższe pytania są istotne zarówno z poznawczego, jak i aplikacyjnego punktu widzenia. Procesy demograficzne, w tym starzenie się społeczeństwa, obniżające się wskaźniki urodzeń, ruchy migracyjne w całej Polsce i w poszczególnych typach jednostek osadniczych przebiegają bardzo intensywnie, wpływając na tempo rozwoju gospodarczego i warunki życia. Według raportu Banku Światowego najważniejszym źródłem bogactwa narodów jest kapitał ludzki i społeczny (Monitoring..., 1995). Wielkie aglomeracje miejskie, które cechują się zróżnicowaną strukturą funkcjonalną, koncentracją firm, przewagą konkurencyjną na rynkach krajowych i międzynarodowych, łatwiej radzą sobie w kryzysowych sytuacjach. Przejawem tego jest nadreprezentacja osób o najwyższych kwalifikacjach w stosunku do liczby mieszkańców, niska stopa bezrobocia oraz wysokie wpływy do budżetów samorządowych. Natomiast małe miasta w większości nie dysponują takimi aktywami, toteż niepożądane zmiany w potencjale i strukturze demograficznej

stanowią istotny hamulec rozwojowy. Ze względu na fakt, że małe miasta są powiązane funkcjonalnie z otaczającymi je obszarami wiejskimi, ich problemy społeczne i gospodarcze negatywnie oddziałują także na wiejskie otoczenie. Dlatego istotnym zagadnieniem badawczym jest diagnozowanie stanu struktury ludnościowej w małych miastach, co daje możliwość zapobiegania niekorzystnym zmianom poprzez kształtowanie instrumentów wspierających wybrane procesy społeczne oraz wypracowanie odpowiednich strategii rozwoju społeczno-gospodarczego.

Ustalenie relacji między przyrostem naturalnym a saldem migracji stanowi podstawę analizy zmian sytuacji demograficznej w małym mieście. Po pierwsze, na tej podstawie można stwierdzić, czy określona jednostka osadnicza ma charakter progresywny czy regresywny, po drugie można kształtować instrumenty wspierające rodzinę i zwiększające wskaźniki dzietności lub wzmacniać czynniki przyciągające (*pull*) i ograniczać czynniki wypychające (*push*) migrantów (zgodnie z teorią *push-pull*, Lee, 1965). Miasta progresywne zwykle charakteryzują się bardziej zrównoważoną strukturą ludności wg płci, wieku i wykształcenia aniżeli ośrodki regresywne. Szczególnie istotna jest wiedza, które elementy ruchu naturalnego wpływają na progresywny lub regresywny charakter małego miasta. Eberhardt (1989) zauważył bowiem, że niskie wskaźniki urodzeń, nierównoważące ujemnego salda migracyjnego są charakterystyczne dla wstępnej fazy procesów depopulacji. Wraz z postępującymi procesami wyludniania się danego obszaru ujemne saldo migracji towarzyszy ubytkowi naturalnemu.

Miasta o charakterze regresywnym cechują się wysokim tempem starzenia się ich społeczeństw. Różnicowanie regionalne tego zjawiska i identyfikacja prawidłowości przestrzennych jest istotna w związku z ustaleniem możliwości aktywizacji małych miast w okresie kryzysu demograficznego (Bartosiewicz et al., 2019). Niektóre badania wykazały, że starzenie się ludności w małych miastach nie odbiegało od ogólnych tendencji w Polsce (Długosz, 1997; Kwiatek-Sołtys, 2004). Badacze zwrócili też uwagę na związek między negatywnymi procesami demograficznymi a peryferyjnym położeniem małych miast (Kurek, 2014; Bartosiewicz et al., 2019). Wykazano również zależności między elementami ruchu naturalnego a położeniem małych miast w stosunku do regionalnych ośrodków wzrostu i głównych szlaków komunikacyjnych (Kamińska i Mularczyk, 2014). Po wstąpieniu Polski do UE pojawiły się nowe czynniki kształtujące procesy ludnościowe opisane w teorii II przejścia demograficznego (por. Lesthaeghe, 2010; Krzysztofik, 2019) oraz koncepcji transformacji mobilności przestrzennej (por. Zelinsky, 1971).

Można przypuszczać, że nowe wzorce kulturowe w znaczącym stopniu wpłynęły na wielkość przyrostu naturalnego (zwłaszcza na wskaźnik urodzeń) po przystąpieniu Polski do UE. Otwarcie granic zaś przyczyniło się do odpływu migracyjnego. Zjawiska te przyspieszyły procesy starzenia się w małych miastach. Ze względu na różne tempo przyjmowania nowych wzorców kulturowych (zgodnie z koncepcją dyfuzji innowacji) tempo starzenia się było zróżnicowane regionalnie.

Wartością dodaną tego artykułu jest powiązanie elementów ruchu naturalnego z intensywnością procesów starzenia się ludności. W literaturze przedmiotu niewiele miejsca do tej pory poświęcono ocenie zależności między tempem starzenia się demograficznego a przyrostem/ubytkiem naturalnym i saldem migracji. Ponadto wartością dodaną stanowi identyfikacja regionalnych różnic w procesach starzenia się ludności małych miast i czynnikach kształtujących to zjawisko. Wyniki badań pozwalają na ukazanie dynamiki zmian demograficznych w badanym zakresie oraz porównywanie tych zmian z innymi badania-

mi. Mogą także stanowić inspirację do badań i porównań procesów demograficznych w jednostkach osadniczych o zbliżonej wielkości w krajach postsocjalistycznych o podobnych historycznych uwarunkowaniach rozwoju.

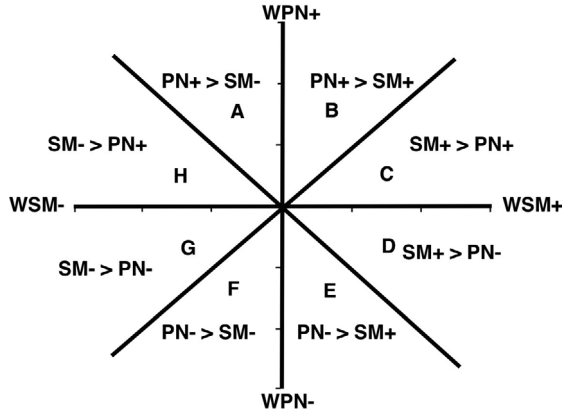
Metody i zakres badań

Małe miasta w Polsce są najliczniejszą grupą w strukturze miejskiej sieci osadniczej. Są stosunkowo równomiernie rozmieszczone w obrębie poszczególnych województw i pełnią wiele istotnych funkcji społecznych i ekonomicznych. Ośrodki takie są ważnym ogniwem w systemie powiązań pomiędzy obszarami wiejskimi a miastami o znaczeniu regionalnym i krajowym (Kamińska i Mularczyk, 2014). Według danych z 2019 r. w Polsce było 722 małych miast liczących poniżej 20 tys. mieszkańców¹. Z uwagi na dostępność materiałów statystycznych i czas realizacji badań (2017 r.), w opracowaniu uwzględniono 670 małych miast (tj. 72,6% ogólnej liczby wszystkich miast w kraju). W sumie mieszkało w nich 4 906 809 osób, co stanowiło 12,8% ludności kraju i 21,2% mieszkańców miast. Podstawową bazą materiałów statystycznych były dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS).

Badania obejmują lata 2008-2017, czyli okres dynamicznych zmian demograficznych zachodzących w małych miastach. Jego początek to czas reprodukcji liczebnych roczników wyżu lat 80. XX. w. Autorzy przyjęli więc założenie, że fakt ten na pewno odbije się w statystykach urodzeń i zaznaczy się istotnym wzrostem udziału osób w wieku 0-14 lat. Ponadto wstąpienie Polski do UE w 2004 r. i związane z tym włączenie do strefy Schengen w 2007 r. znacząco zwiększyło możliwości emigracji zarobkowej w młodszej grupie wiekowej naszego społeczeństwa. Liczba migrujących za granicę osiągnęła najwyższą wartość właśnie w 2007 r. i szacowana była na 2270 tys. osób (Szymała, 2015). Założono, że czynniki te istotnie wpłynęły na relacje między przyrostem naturalnym a saldem migracji oraz na tempo starzenia się społeczeństwa. Jednocześnie przyjęcie takiego okresu badań pozwoliło na porównanie do analogicznych zjawisk we wcześniejszych latach opisywanych w literaturze przedmiotu.

W pierwszej fazie badania określono relacje między przyrostem naturalnym a saldem migracji w analizowanych miastach. W celu uniknięcia przypadkowych, jednorocznych zmian, wskaźniki przyrostu naturalnego i salda migracji dla początkowego i końcowego okresu analizy uśredniono według trzech kolejnych lat 2008-2009-2010 oraz 2015-2016-2017. Wyodrębniono 8 kategorii demograficznych małych miast oznaczonych symbolami literowymi od A do H, które cechują się różnokierunkowymi relacjami między przyrostem naturalnym a saldem migracji (ryc. 1). Generalnie pierwsze cztery kategorie (A, B, C, D) obejmują jednostki, w których nastąpił wzrost liczby mieszkańców, zaś kolejne cztery kategorie (E, F, G, H) – miasta, w których miał miejsce ubytek ludności. Na przykład kategorię A charakteryzuje wzrost liczby mieszkańców, przy czym wynika on wyłącznie z przyrostu naturalnego, bo saldo migracji było w badanym okresie ujemne. Natomiast kategorię F charakteryzuje ubytek liczby mieszkańców wynikający zarówno z ubytku naturalnego, jak i ujemnego salda migracji.

¹ Najczęstszym kryterium wyodrębniania kategorii małych miast jest liczba ludności. W Polsce na ogół przyjmuje się, że małe miasta są to jednostki osadnicze posiadające prawa miejskie i liczące do 20 tys. mieszkańców (Welpa, 1982; Kwiatek-Sołtys, 2004; Szymańska i Grzelak-Kostulska, 2005; Heffner i Halama, 2012). Podobnie np. w Czechach i we Francji za małe miasta przyjmuje się jednostki osadnicze liczące od 2 do 20 tys. mieszkańców (Vaishar i Zapletalová, 2009; Kwiatek-Sołtys i Mainet, 2014).

Ryc. 1. Model kategorii demograficznych małych miast uwzględniający relacje pomiędzy przyrostem naturalnym i saldem migracji

A, ..., H – kategorie demograficzne małych miast, PN – przyrost naturalny, SM – saldo migracji, WSM – wskaźnik salda migracji (WSM+ – przyrost migracyjny, WSM- – ubytek migracyjny, WPN – wskaźnik przyrostu naturalnego (WPN+ – przyrost naturalny, WPN- – ubytek naturalny)

Model of demographic categories of small town, accounting for relations between the natural increase and net migration balance

Opracowanie własne na podstawie Jagielski (1978).

Następnym krokiem było określenie tempa starzenia się społeczeństw w małych miastach za pomocą wskaźnika (WSD), który bazuje na punktowych różnicach pomiędzy udziałem ludności młodej i starej (Długosz, 1997). W badaniach dotyczących struktury wieku wykorzystuje się często wskaźnik udziału ludności senioralnej, który koncentruje uwagę wyłącznie na osobach w wieku poprodukcyjnym². Wydaje się, że zaproponowany wskaźnik WSD jest właściwszy, bo identyfikuje relacje między seniorami i najmłodszą częścią populacji w określonym mieście. Im większa jest wartość badanego wskaźnika, tym wyższe jest tempo starzenia się. Wskaźnik obliczono wg wzoru:

$$WSD = [U(0-14)_t - U(0-14)_{t+n}] + [U(\geq 65)_{t+n} - U(\geq 65)_t], \text{ gdzie:}$$

$U(0-14)_t$ – uśredniony udział ludności w wieku 0-14 lat w 2008 r.

$U(0-14)_{t+n}$ – uśredniony udział ludności w wieku 0-14 lat w 2017 r.

$U(\geq 65)_t$ – uśredniony udział ludności w wieku 65 lat i więcej w 2008 r.

$U(\geq 65)_{t+n}$ – uśredniony udział ludności w wieku 65 lat i więcej w 2017 r.

Na podstawie wartości wskaźnika WSD badane miasta podzielono na 4 grupy:

- 1) grupa P – $WSD \leq 0$ – miasta z odmładzającą się ludnością;
- 2) grupa R1 – $0 < WSD < 3,19$ – miasta z powolnym tempem starzenia się społeczeństwa (poniżej przeciętnej) (wartość mniejsza od średniej minus jedno odchylenie standardowe);

² W badaniach nad procesami starzenia przyjmuje się różne przedziały wiekowe ludności senioralnej: 60+ lub 65+. Ze względu na wydłużające się przeciętne trwanie życia w UE coraz częściej przyjmuje się, że seniorzy to osoby w wieku 65+ (por. 2018 Ageing Report..., 2018). W polskiej statystyce uwzględnia się tzw. ludność w wieku poprodukcyjnym, czyli osoby, które zgodnie z ustawą mogą przejść na emeryturę; kobiety w wieku powyżej 59 roku życia, a mężczyźni w wieku powyżej 64 roku życia. W niniejszym badaniu przyjęto jednak wiek 65+, bez względu na płeć.

- 3) grupa R2 – $3,20 < WSD < 7,99$ – miasta z przeciętnym tempem starzenia się społeczeństwa (wartość średnia plus/minus jedno odchylenie standardowe);
- 4) grupa R3 – $WSD > 7,99$ – miasta z wysokim tempem starzenia się społeczeństwa (powyżej przeciętnej) (wartość większa od średniej plus jedno odchylenie standardowe).

W badanym zbiorze miast średnia wartości wskaźnika WSD wynosiła 5,59, a odchylenie standardowe 2,4. Do zbadania powiązań między przyrostem naturalnym i saldem migracji a tempem starzenia się ludności zastosowano współczynnik korelacji liniowej Pearsona.

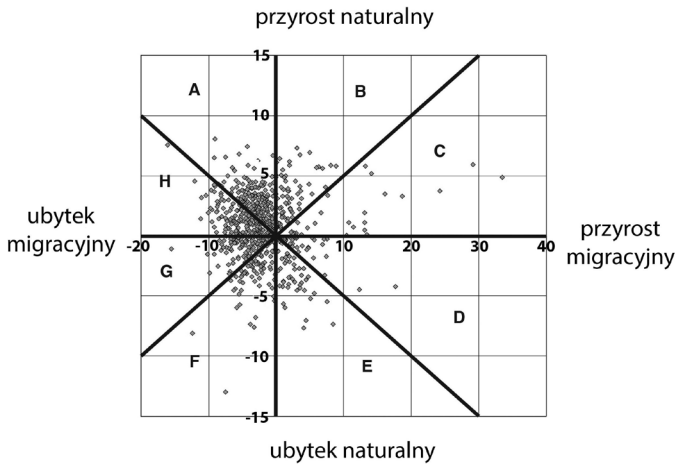
Przyrost naturalny i saldo migracji w wybranych kategoriach małych miast – analiza i dyskusja

Wśród małych miast w Polsce w przyjętym za początek okresie badań (2008-2010) reprezentowane były wszystkie kategorie demograficzne. Przeważały ośrodki regresywne (65% wszystkich badanych miast), czyli takie, które charakteryzowały się spadkiem liczby mieszkańców. Pozostałe 35% małych miast włączono do kategorii progresywnych (tab. 1). W analizowanym okresie (2008/2010-2015/2017) wyraźnie wzrósł (do 80,6%) udział miast o charakterze regresywnym (ryc. 2, 3).

W początkowym okresie analizy wśród jednostek o charakterze regresywnym najwięcej było miast reprezentujących kategorię H, w których ujemne saldo migracji nie było rekompensowane przez przyrost naturalny. Stanowiły one 1/3 ogółu badanych jednostek osadniczych. Przyrost naturalny wahał się tam od 0,01‰ do 8,1‰, a saldo migracji – od -0,6‰ do -16‰. Najwięcej takich miast było w południowo-wschodniej (województwa: małopolskie, podkarpackie, lubelskie) oraz północno-zachodniej i zachodniej Polsce (pomorskie, zachodniopomorskie i lubuskie). Na sytuację demograficzną tych miast wpływały różnorodne uwarunkowania historyczne, kulturowe i ekonomiczne.

Mieszkańców regionu południowo-wschodniego cechuje duża religijność i przywiązanie do tradycji rodzinnych (Kotowska i Giza-Poleszczuk, 2010; Duszczuk et al., 2014; Wiara i religijność Polaków..., 2009). W czasie zaborów badany obszar należał do dwóch odmiennych struktur administracyjnych (Galicja i Królestwo Kongresowe), co, jak wskazują badania, do dnia dzisiejszego odciska swoje piętno na zjawiskach demograficznych (Rosner, 2007; Szukalski, 2019). Wskaźniki płodności i dzietności w regionach południowo-wschodnich kształtowały się powyżej średniej krajowej (Szukalski, 2015). Jednakże mniejsze w porównaniu z innymi regionami kraju perspektywy rozwojowe (potwierdzone przez stosunkowo niskie wskaźniki społeczno-ekonomiczne) skłaniały mieszkańców małych miast do przeniesienia się do dużych ośrodków miejskich lub za granicę. W grupie migrujących przeważali zdecydowanie młodzi i aktywni ludzie. Z kolei regiony północno-zachodnie i zachodnie były pod wpływem pruskim i po ich odzyskaniu przez Polskę po II wojnie światowej zostały zasiedlane polską ludnością wiejską ze Wschodu (tereny dzisiejszej Ukrainy). Te wymuszone po wojnie ruchy migracyjne wpłynęły na stosunkowo młodą strukturę demograficzną, którą do dziś cechuje ponadprzeciętny wskaźnik dzietności (Śleszyński, 2018). Jednakże nie rekompensuje on dużego odpływu migracyjnego.

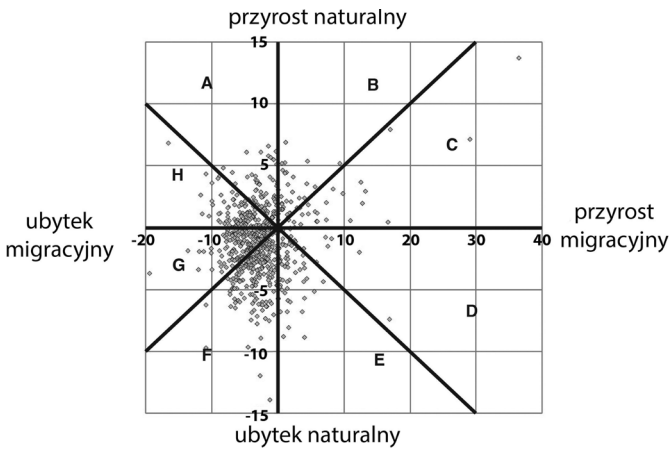
Cechą miast należących do kategorii H był wysoki wskaźnik odpływu migracyjnego wynikający z uwarunkowań społecznych i ekonomicznych. Z badań wynika, że rzeczywiste

Ryc. 2. Rozkład kategorii demograficznych małych miast w Polsce w latach 2008-2010

Distribution of demographic categories of small town in the period 2008-2010

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Ryc. 3. Rozkład kategorii demograficznych małych miast w Polsce latach 2015-2017

Distribution of demographic categories of small town in the period 2015-2017

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

odpływy migracyjne były znacznie wyższe od tych podawanych w oficjalnych statystykach (Solga, 2013; Śleszyński, 2018). Jak wskazuje Śleszyński (2018), wynikało to głównie z braku obowiązku rejestracji wyjazdów zagranicznych. Czynnikiem stymulującym wysoki poziom odpływu migracyjnego była sytuacja na rynku pracy po 1989 r. Tylko nieliczne małe miasta zdołały, po kryzysie związanym z transformacją ustrojową, wykształcić nowe funkcje gospodarcze i zdwersyfikować rynek pracy. W miastach monofunkcyjnych (głównie przemysłowych) likwidacja lub restrukturyzacja zakładu pracy, będącego często jedynym miejscem zatrudnienia, powodowała kryzys na lokalnym rynku pracy i wzrost bezrobocia, a to z kolei było impulsem dla mieszkańców do wyjazdu z takiego ośrodka (Kantor-Pietraga

et al., 2012). Ubytek ludności (zwłaszcza w wieku produkcyjnym) generował inne problemy, w tym na przykład spadek dochodów miasta (CIT, PIT, podatki lokalne). Na problemy ekonomiczne nakładały się niekorzystne zjawiska społeczne (bezrobocie, wykluczenie społeczne, patologie itp.) oraz brak zainteresowania wśród potencjalnych inwestorów. Małe miasta kategorii H odznaczają się również często niekorzystną lokalizacją. Większość z nich położona jest na obszarach peryferyjnych, w znacznej odległości od głównych ośrodków regionalnych i szlaków komunikacyjnych (Kwiatek-Sołtys, 2004; Domański i Nowról, 2010; Kamińska i Mularczyk, 2014).

W małych miastach zlokalizowanych na obszarach północnych i zachodnich odpływ ludnościowy był także wynikiem upadku państwowych gospodarstw rolnych (PGR). W okresie gospodarki centralnie sterowanej tamtejsze ośrodki były aktywizowane gospodarczo poprzez rozwój przemysłu rolno-spożywczego oraz pełniły funkcje usługowe na rzecz rolniczego sektora uspołecznionego i obsługiwały mieszkańców wsi (Jażewicz, 2005). Ich sytuacja ekonomiczna zmieniła się w okresie transformacji gospodarczej, przy czym najbardziej niekorzystne zmiany wynikały z likwidacji państwowych gospodarstw rolnych działających w sąsiedztwie tych miast. Bezrobocie wzrosło przede wszystkim w ośrodkach będących centrami obsługi rolnictwa uspołecznionego i stało się jedną z głównych przyczyn emigracji zarobkowej do Niemiec (Jażewicz, 2005).

Ciekawym przykładem wśród miast reprezentujących kategorię H są ośrodki o funkcjach turystycznych, wypoczynkowych i uzdrowiskowych (np. Hel, Ustka, Busko-Zdrój, Kartuzy, Muszyna, Szczawnica). Ubytek ludnościowy ma tam inne podłoże. Według Kantor-Pietragi et al. 2012, s. 19) miasta takie „powszechnie utożsamiane są z ośrodkami (...) przyjaznymi do zamieszkania, z możliwościami znalezienia pracy (...). Te (...) pozytywne wyobrażenia i realia prowadzą (...) do wzrostu poziomu renty gruntowej (...). Uzewnętrznia się to m.in. w wysokich cenach nieruchomości. Napływ turystów powoduje także przeciętnie wyższe ceny w detalicznej ofercie handlowej (...). Wzrost znaczenia wiodącej funkcji wypoczynkowo-turystycznej proporcjonalnie zwiększa popularność i atrakcyjność (...) miejscowości, ale napędza również zjawisko różnicowania się cen pomiędzy tą miejscowością a (...) nieodległym otoczeniem wiejskim. Wzrost poziomu renty gruntowej powoduje, że miejscowość taka dla wielu osób jest (...) za droga, by w niej się osiedlić, a dla wielu (...) zbyt droga, by w niej nadal mieszkać. Część mieszkańców zawodowo związanych z tą miejscowością woli sprzedać (...) swoją nieruchomość i osiedlić się w sąsiednich miejscowościach wiejskich.”

Jeszcze inne czynniki odegrały istotną rolę w miastach tej kategorii zlokalizowanych w województwach śląskim i opolskim. Powodem odpływu migracyjnego był fakt, iż wśród mieszkańców stosunkowo duży odsetek stanowiła ludność pochodzenia niemieckiego i śląskiego. Te grupy narodowościowe miały większe możliwości znalezienia pracy w Niemczech, co w rezultacie stanowiło czynnik kurczenia się zasobów ludnościowych (Solga, 2013; Jończy et al., 2013). Podobne uwarunkowania występowały także w niektórych miastach położonych na terenach górskich województw małopolskiego i podkarpackiego, skąd nastąpił odpływ części mieszkańców do Stanów Zjednoczonych (Kantor-Pietraga et al., 2012).

Udział małych ośrodków reprezentujących kategorię H zmniejszył się w badanych latach z 33,3% do 18,7%, co wskazuje na spadek znaczenia ruchu naturalnego w kształtowaniu liczebności mieszkańców na rzecz ruchów migracyjnych (tab. 2). Wskaźniki przyrostu naturalnego w miastach tej kategorii w końcowym okresie analizy (2015-2017) miały wartości od +0,01% do +6,8%, a saldo migracji od -0,8% do -16,6%. Zmniejszenie udziału

ośrodków kategorii H nie zmieniło ich rozmieszczenia przestrzennego. Najwięcej jest ich w południowo-wschodniej Polsce (województwa: podkarpackie – 39%, lubelskie – 33% i małopolskie – 30%) oraz w zachodniej części kraju (województwa: wielkopolskie – 40% i lubuskie – 33%). Według Szukalskiego (2019) mieszkańcy w regionach zachodnich aktywniej zareagowali na programy socjalne (np. 500+, 300+), stąd ponadprzeciętne wskaźniki dzietności. Natomiast wschodnie regiony kraju pozostają ostoją tradycyjnych wartości rodzinnych i religijnych.

Drugie miejsce pod względem liczebności wśród analizowanych miast w początkowym okresie analizy (ok. 21% wszystkich badanych jednostek, tab. 1) miały ośrodki reprezentujące kategorię G, którą charakteryzuje ubytek naturalny i odpływ migracyjny, przy czym ten drugi element był istotniejszy w kurczeniu się zasobów ludnościowych. Saldo migracji w tej grupie miast wahało się od -0,37‰ do -15,4‰, a wskaźnik przyrostu naturalnego od -0,01‰ do -8,1‰. Najwięcej takich miast było w woj. dolnośląskim (18% ogółu miast reprezentujących typ G), a także zachodniopomorskim (10%), kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim (po 9%) oraz opolskim (8,6%).

W województwie dolnośląskim miasta takie były skoncentrowane w Sudetach oraz na północy regionu. W Sudetach proces wyludniania obserwowano już pod koniec XIX w. i wiązał się on z odpływem mieszkańców do dużych miast przemysłowych (Kościk, 1990). Druga fala wyludniania się obszaru sudeckiego wystąpiła bezpośrednio po II wojnie światowej, kiedy to na miejsce wysiedlonej ludności niemieckiej napłynęła ludność polska z terenów obecnej Ukrainy oraz Polski południowo-wschodniej (Jerkiewicz, 1983). Z kolei w latach 60. i 70. XX w. ubytek ludności był związany z opuszczeniem wyżej położonych miejscowości przez powojennych osadników zniechęconych trudami gospodarowania na terenach górskich (Latocha, 2013). Odpływu ludności nie zahamowały nawet dobrze rozwinięte w niektórych miastach (np. Kudowa-Zdrój) funkcje turystyczne i rekreacyjne (Chądzyńska i Iwaszko, 2012). W przypadku małych miast położonych na północy regionu czynnikiem „wypychającym” mieszkańców do dużych miast i okręgów przemysłowych była przede wszystkim ich peryferyjna lokalizacja.

Tabela 1. Zmiany typów demograficznych małych miast w Polsce w badanym okresie
Changes in demographic types of small town in Poland in the analysed period

Typy demograficzne małych miast	2008/2010		2015/2017		Tempo i kierunek zmian (+, -) 2008/2010=100%
	liczba	%	liczba	%	
A	93	13,9	42	6,3	(-) 54,8
B	51	7,6	24	3,6	(-) 52,9
C	46	6,9	36	5,4	(-) 21,7
D	45	6,7	28	4,2	(-) 37,8
razem progresywne	235	35,1	130	19,4	(-) 46,7
E	35	5,2	39	5,8	(+) 11,4
F	38	5,7	122	18,2	(+) 221,1
G	139	20,7	254	37,9	(+) 82,7
H	223	33,3	125	18,7	(-) 43,9
razem regresywne	435	64,9	540	80,6	(+) 24,1

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W województwach zachodniopomorskim i kujawsko-pomorskim znaczący odpływ migracyjny z ośrodków typu G spowodowany był głównie czynnikami ekonomicznymi i peryferyjną lokalizacją. W przypadku województwa zachodniopomorskiego sąsiedztwo granicy z Niemcami sprzyjało emigracji zarobkowej i ułatwiało ją (Horolets et al., 2018). Z kolei w strukturze gospodarczej województwa warmińsko-mazurskiego ważną rolę odgrywała funkcja rolnicza kształtowana głównie przez państwowe gospodarstwa rolne, w których zatrudnieni byli także mieszkańcy małych ośrodków miejskich. Po likwidacji PGR-ów duża grupa pracowników straciła pracę i gwałtownie wzrosło bezrobocie. Brak perspektyw oraz problemy z dostępem do usług wyższego rzędu skłaniały mieszkańców, w tym głównie młodych ludzi, do poszukiwania bardziej atrakcyjnych miejsc zamieszkania.

Ujemne saldo migracji w analizowanych miastach miało swoje odbicie w liczbie urodzeń. Większą mobilnością odznaczała się ludność w wieku produkcyjnym, w tym znaczną grupę stanowiły młode kobiety (w wieku prokreacyjnym). Rezultatem ich odpływu było obniżenie się wskaźników dzietności. Dodatkowym elementem przyczyniającym się do ubytku naturalnego było kształtowanie się nowych wzorców kulturowych, w tym dotyczących rodziny i prokreacji (Kurek i Lange, 2013; Szukalski, 2019).

Udział małych miast kategorii G w ciągu niespełna 10 lat wzrósł z 20,7% do 37,9% i tworzą one obecnie najliczniejszą grupę miast regresywnych demograficznie (tab. 1). Największym udziałem tej kategorii charakteryzują się województwa: kujawsko-pomorskie (62%), pomorskie (58%), świętokrzyskie (58%), warmińsko-mazurskie (55%) oraz podlaskie (54%). Z wyjątkiem woj. pomorskiego regiony te należą do słabiej rozwiniętych gospodarczo. W ich obrębie zidentyfikowano wiele społecznych i ekonomicznych obszarów problemowych. Bezpośrednią przyczyną niekorzystnych zjawisk demograficznych jest przede wszystkim odpływ młodych ludzi, w tym w znacznym stopniu kobiet, poszukujących lepszego życia w dużych aglomeracjach miejskich. Ponadto wśród migrujących są na ogół osoby lepiej wykształcone, bardziej aktywne społecznie i ekonomicznie, co stwarza niekorzystne perspektywy dla miast należących do badanej kategorii.

Szczególnie dużym wzrostem liczebnym w badanych latach charakteryzują się miasta kategorii F, w których ubytek naturalny przewyższa ujemne saldo migracji. Ich udział w zbiorze analizowanych miast zwiększył się ponad trzykrotnie, z 5,7% w okresie 2008-2010 do 18,2% w okresie 2015-2017 (tab. 1). Największy udział miejscowości tej kategorii w końcowym okresie badań był w województwach: dolnośląskim (45%), łódzkim (36%), opolskim i zachodniopomorskim (po 28%) oraz śląskim (27%). Cechą wspólną większości takich miast jest ich peryferyjne położenie w stosunku do głównych ośrodków regionalnych. W większości przypadków miasta kategorii F należały, w okresie przyjętym za początek analizy, do kategorii G. Oznacza to, że zidentyfikowany wcześniej duży ubytek migracyjny odbił się niekorzystnie na ruchu naturalnym, co potwierdza wcześniej wskazany wniosek, że z małych ośrodków migrują najczęściej ludzie młodzi w wieku prokreacyjnym.

Generalnie można stwierdzić, że w badanych latach zmiany wśród miast zaliczonych do grupy regresywnych (E, F, G, H) polegały przede wszystkim na transferze pomiędzy czterema kategoriami, ale pozostawały one nadal w grupie ośrodków charakteryzujących się ubytkiem ludności. Z 35 jednostek zaliczonych w okresie przyjętym za początek analizy do kategorii E, pozostało w niej 5 miast. Zmiany w obrębie pozostałych trzech kategorii charakteryzowały się następująco: w kategorii F z 38 miast pozostało 15, w kategorii G z 139 pozostało 71 i w kategorii H z 223 pozostało 70 (tab. 2).

Tabela 2. Zmiany kategorii demograficznych małych miast w Polsce w okresie 2008/2010-2015/2017
Changes in demographic categories of small town in Poland in the period 2008/2010-2015/2017

Liczba miast wg kategorii demograficznych w latach 2008/2010		Liczba miast wg kategorii demograficznych w latach 2015/2017							
		A	B	C	D	E	F	G	H
A	93	18	5	2	4	3	5	25	31
B	51	10	10	6	2	0	5	9	9
C	46	6	6	16	4	2	3	5	4
D	45	0	1	4	9	12	10	7	2
E	35	0	0	0	3	5	19	7	1
F	38	0	0	3	0	6	15	12	2
G	139	0	1	0	3	6	52	71	6
H	223	8	1	5	3	5	13	118	70

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wśród ośrodków progresywnych największą grupę w okresie 2008-2010 (93 jednostki – 14% wszystkich analizowanych miast) stanowiły miasta typu A, w których wartość przyrostu naturalnego przewyższała wartość ujemnego salda migracji. Wskaźnik przyrostu naturalnego w tej grupie wahał się od 0,1‰ do 7,4‰, zaś saldo migracji od -0,03‰ do -6,5‰. Najwięcej było ich w Wielkopolsce (26), Małopolsce (11) i na Podkarpaciu (11). W przypadku Wielkopolski odpływ migracyjny odbywał się głównie na tereny wiejskie (Męczyński et al., 2010). Jednakże był on na tyle mały, że nie przekraczał wartości przyrostu naturalnego. Zdaniem Szukalskiego (2004; 2005) nowe wzorce prokreacji i modelu rodziny przyczyniające się do redukcji przyrostu naturalnego docierają tam z pewnym opóźnieniem w stosunku do innych regionów w kraju. W analizowanym okresie nastąpiły bardzo istotne zmiany w obrębie miast kategorii A, bo pozostało w tej grupie tylko 18 ośrodków. Wśród zmieniających kategorię 11 utrzymało charakter progresywny, zaś pozostałe 64 miasta miały w końcowym okresie analizy charakter regresywny. Podobnie duża redukcja wystąpiła w przypadku miast progresywnych kategorii B, C i D. Na przykład w przypadku jednostek należących do kategorii B ich liczba w analizowanych latach zmniejszyła się z 51 do 10, w tym 23 ośrodki znalazły się w grupie miast regresywnych (tab. 2).

Analiza zmiany kategorii demograficznych małych miast w okresie 2008/2010-2015/2017 wskazała jednoznacznie na ubytek mieszkańców małych miast wynikający zarówno z ubytku naturalnego, jak i odpływu migracyjnego. Odsetek badanych ośrodków, w których wystąpiło ujemne saldo migracji, wzrósł z 74% do 81%, a w przypadku ubytku naturalnego z 38% do 66%. Ponad dwukrotnie (z 26% do 56%) wzrósł udział małych miast charakteryzujących się równocześnie ujemnym saldem migracji i ubytkiem naturalnym. Wyraźnie zmniejszył się – z 15% do 9% – udział małych miast z dodatnimi wartościami tych wskaźników.

Rola ruchu naturalnego i migracji w procesie starzenia się społeczeństwa małych miast

W okresie 2008/2010-2015/2017 prawie we wszystkich małych miastach w Polsce wystąpiło zjawisko starzenia się ludności. Jest to już trwała tendencja od przełomu XX i XXI w. (Kwia-

tek-Softys, 2006). Uśredniony wskaźnik starzenia się demograficznego (WSD) dla całego zbioru 670 badanych miast wynosił 5,6 i wahał się w zależności od miasta od-10,4 do 16,1.

W grupie miast charakteryzujących się odmładzającą strukturą wieku mieszkańców (grupa P) znalazło się tylko 10 ośrodków (tab. 3). Są one rozproszone na terenie sześciu województw, stąd trudno mówić o jakichkolwiek uwarunkowaniach wynikających z różnic regionalnych. Pięć ośrodków położonych jest w sąsiedztwie dużych miast. Można zatem założyć, że w ich rozwoju ważną rolę odgrywają procesy suburbanizacji. Napływają do nich młodzi ludzie lub młode rodziny zarówno z ośrodków regionalnych, jak i terenów wiejskich (Zborowski i Raźniak, 2013), poszukujący niższych kosztów życia niż w dużym mieście, a jednocześnie lepszych warunków mieszkaniowych. W większości małych miast położonych w sąsiedztwie ośrodków regionalnych obserwowany jest, od ostatniej dekady ubiegłego wieku, dynamiczny rozwój budownictwa jednorodzinnego. Wzrost liczby prywatnych środków transportu i poprawa infrastruktury drogowej oraz połączeń komunikacyjnych stwarzają dogodne warunki dla codziennych migracji wahadłowych do pracy. Ponadto strumień migrantów w wieku produkcyjnym przyciąga do małych miast oferta relatywnie ta-

Tabela 3. Liczebność i udział małych miast wg zmian wskaźnika starzenia się ludności w latach 2008-2017 w województwach
Numbers and shares of small towns arranged by voivodeship and in relation to changes in the population ageing index, 2008-2017

Województwo	Grupa P – z odmładzającą się ludnością		Grupa R1 – z niskim tempem starzenia się ludności		Grupa R2 – z przeciętnym tempem starzenia się ludności		Grupa R3 – z wysokim tempem starzenia się ludności		Razem liczba miast
	liczba miast	%	liczba miast	%	liczba miast	%	liczba miast	%	
dolnośląskie	2	2,8	3	4,2	56	78,9	10	14,1	71
kujawsko-pomorskie	0	0,0	3	6,7	40	88,9	2	4,4	45
lubelskie	0	0,0	1	3,2	20	64,5	10	32,3	31
lubuskie	0	0,0	1	2,8	26	72,2	9	25,0	36
łódzkie	0	0,0	0	0,0	25	89,3	3	10,7	28
małopolskie	1	2,3	13	29,5	57	65,9	1	2,3	44
mazowieckie	2	3,3	7	11,7	42	70,0	9	15,0	60
opolskie	3	10,3	3	10,3	21	72,4	2	6,9	29
podkarpackie	0	0,0	8	22,2	24	66,7	4	11,1	36
podlaskie	0	0,0	7	25,0	18	64,3	3	10,7	28
pomorskie	0	0,0	3	12,5	14	58,3	7	29,2	24
śląskie	1	2,9	11	32,4	21	61,8	1	2,9	34
świętokrzyskie	0	0,0	4	15,4	13	50,0	9	34,6	26
warmińsko-mazurskie	0	0,0	0	0,0	38	100,0	0	0,0	38
wielkopolskie	1	1,1	13	14,6	70	78,7	5	5,6	89
zachodniopomorskie	0	0,0	2	3,9	29	56,9	20	39,2	51
razem	10	1,5	80	11,9	485	72,4	95	14,2	670

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

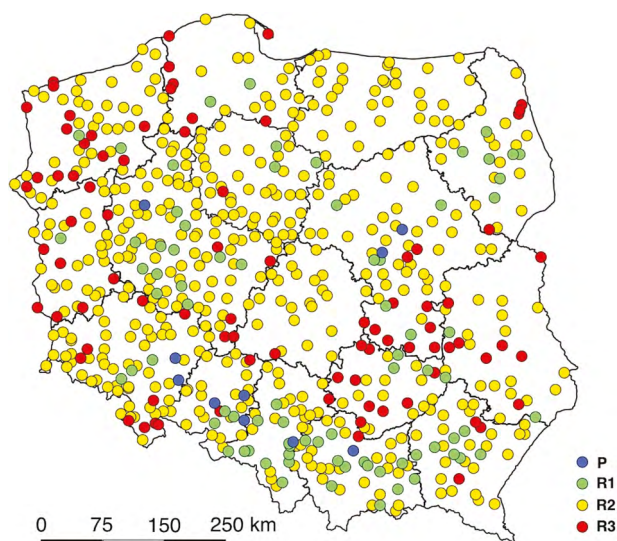
niej przestrzeni do prowadzenia działalności gospodarczej, niższe ceny usług komunalnych i przychylne nastawienie władz samorządowych do przedsiębiorczości (Śleszyński, 2009). Wymienione czynniki kształtują młodą strukturę demograficzną w takich ośrodkach. Wśród pozostałych pięciu ośrodków grupy P znalazły się miasta o funkcjach uzdrowiskowych, przemysłowych i komunikacyjnych. Magneselem przyciągającym młodych ludzi są tam bogata oferta rynku pracy oraz dogodne połączenia drogowe w dużych miastach.

Zdecydowaną większość, bo aż 660 małych miast, charakteryzują procesy starzenia się ludności zachodzące w różnym tempie. W grupie R1, w której przebiegają one w tempie wolniejszym od przeciętnej, zidentyfikowano 80 ośrodków. Największy udział miasta takie miały w województwach: śląskim – 32,4%, podlaskim – 25% i podkarpackim – 22,2% (tab. 3). Biorąc pod uwagę uwarunkowania wolnego tempa starzenia się mieszkańców można wśród nich wyróżnić 3 kategorie miast. Pierwszą tworzą miasta zlokalizowane w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich o znaczeniu ponadregionalnym (np. Puszczykowo, Kórnik pod Poznaniem, Milanówek, Sulejówek, Brwinów pod Warszawą, Świątyni Górne pod Krakowem). Renta położenia i funkcjonalne związki z ośrodkiem centralnym, który posiada bogatą ofertę na rynku pracy, wpłynęły prawdopodobnie na ograniczenie negatywnych zmian w strukturze demograficznej. Miasta te cechowały się dodatnim saldem migracji, a napływająca ludność w wieku produkcyjnym spowalniała procesy starzenia się społeczeństwa. Szybsze niż w grupie P tempo starzenia się ludności wynikało przede wszystkim z niskiego wskaźnika urodzeń. Według badań Kurka i Lange (2013) mieszkańcy obszarów podmiejskich szybciej niż na terenach położonych dalej od głównych centrów gospodarczych przejmowali nowe wzorce prokreacyjne i rodzinne, co miało wpływ na spadek wskaźników dzietności. Drugą kategorię miast w grupie R1 stanowią jednostki położone w regionach „aktywnych prokreacyjnie”, o tradycjach rodzin wielodzietnych i wysokim poziomie religijności. Są to miasta położone w woj. podkarpackim (Pilzno), małopolskim (Nowy Wiśnicz, Czchów, Skała, Grybów), śląskim (Wilamowice, Strumień) i podlaskim (Tykocin). Wolniejsze tempo starzenia się ludności było głównie wynikiem przyrostu naturalnego i ponadprzeciętnej dzietności. Tylko w nielicznych miastach (Czchów, Wilamowice, Strumień, Nowy Wiśnicz) przyrostowi naturalnemu towarzyszyło również dodatnie saldo migracji wynikające z oferty na rynku pracy i dogodnego położenia względem szlaków komunikacyjnych. Trzecią kategorię stanowiły jednostki osadnicze położone peryferyjnie, ale charakteryzujące się dynamicznym rozwojem gospodarczym oraz dobrze rozwiniętą infrastrukturą komunikacyjną. Możliwość migracji wahadłowych oraz dobre warunki życia wpłynęły na wysokie wskaźniki urodzeń. Najwięcej miast tej kategorii zidentyfikowano w woj. wielkopolskim (np. Opalenica, Śmigiel, Krzywín, Poniec, Pogorzela, Zduny, Tuliszków).

Przeciętne tempo starzenia (grupa R2) charakteryzowało ponad 70% badanych miast (tab. 3), a wskaźnik starzenia się demograficznego wahał się w nich od 3,2 do 7,98. Podobnie jak w grupie R1 również tu można wyróżnić kilka kategorii miast ze względu na uwarunkowania kształtujące procesy starzenia się mieszkańców. Do pierwszej kategorii należą miasta, które cechuje zarówno niski wskaźnik urodzeń, jak i nadmierny odpływ ludności. Stanowiły one 56% (268 jednostek) ogólnej liczby miast tej grupy. Duża część miast leży na tzw. obszarach problemowych odznaczających się kurczeniem potencjału ludnościowego i opóźnionym rozwojem gospodarczym (Eberhardt, 1989; Bański, 2002). Starzenie się ludności było identyfikowane tam już w okresie socjalizmu, a po transformacji ustrojowej jeszcze się nasiliło. Drugą kategorię tworzyły miasta (125 jednostek),

które w okresie 2008-2017 odznaczały się tylko jednym z dwóch negatywnych zjawisk (ubytek naturalny lub ujemne saldo migracji), ale zjawiska te charakteryzowały się dużym natężeniem. Są one położone w strefach przejściowych między dużymi ośrodkami miejskimi a peryferiami województw. Ubytek ludnościowy był tu związany w głównej mierze z kryzysem gospodarczym, to jest likwidacją lub restrukturyzacją lokalnych zakładów produkcyjnych. Likwidacja miejsc pracy powodowała wzrost bezrobocia, a to z kolei stymulowało mieszkańców do migracji. Tylko w niektórych ośrodkach udało się utrzymać funkcje produkcyjne, ale skala zatrudnienia w lokalnych przedsiębiorstwach najczęściej ulegała zmniejszeniu. Podobne tendencje zaobserwowano w innych postsocjalistycznych krajach Europy Środkowej (Pirisi i Trócsányi, 2014). W trzeciej kategorii miast miało miejsce dodatnie saldo migracji i wzrost liczby mieszkańców, ale nie zmieniało to faktu, że zachodził w nich proces starzenia się populacji. Wśród nich znalazły się przede wszystkim miasta o rozwiniętych funkcjach turystycznych. Miasta takie były często wybierane na miejsce zamieszkania przez osoby w wieku senioralnym. Atrakcyjne otoczenie przyrodnicze i dobrze rozwinięte usługi zdrowotne były czynnikami przyciągającymi starsze osoby.

W grupie R3 charakteryzującej się ponadprzeciętnym tempem starzenia się społeczeństwa znalazło się 95 małych miast (tab. 3). Są one zlokalizowane przede wszystkim w północno-zachodniej (województwa: pomorskie – 29%, zachodniopomorskie – 39% i lubuskie – 25% małych miast w regionach) oraz wschodniej części kraju (województwa lubelskie – 32% i świętokrzyskie – 35%). Stosunkowo dużo jest ich również na Mazowszu i w woj. dolnośląskim (ryc. 4). W przypadku obszarów północno-zachodnich starzenie się ludności wywołane było zarówno odpływem migracyjnym, jak i niskim wskaźnikiem

Ryc. 4. Rozmieszczenie małych miast według tempa starzenia się społeczeństwa w latach 2008/2010-2015/2017

P – miasta z odmładzającą się ludnością, R1 – miasta z powolnym tempem starzenia się społeczeństwa (poniżej przeciętnej), R2 – miasta z przeciętnym tempem starzenia się społeczeństwa, R3 – miasta z wysokim tempem starzenia się społeczeństwa (powyżej przeciętnej)

Distribution of small towns by rates of ageing of inhabitants in the years 2008/2010-2015/2017

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

urodzeń. Tereny te przez wiele powojennych dekad uważano za młode demograficznie (Kurek, 2007), ale już pod koniec XX w. Eberhardt (1989) zaliczył je do obszarów odznaczających się nadmiernym odpływem migracyjnym. Migracje nasiliły się po kryzysie w sektorze rolniczym wywołanym upadkiem PGR-ów oraz po wstąpieniu Polski do UE. Nawet bardzo wysoka atrakcyjność turystyczna, nadmorskie położenie niektórych małych miast nie złagodziło problemów ludnościowych. Takie miasta jak: Hel, Krynica Morska, Ustka, Dziwnów, o uznanych walorach turystycznych i uzdrowiskowych, cechowały się ubytkiem naturalnym i odpływem migracyjnym.

W miastach wschodniej i środkowej Polski podstawowym czynnikiem starzenia się ludności był bardzo wysoki odpływ migracyjny. Ośrodki te otoczone są zazwyczaj obszarami rolniczymi, o słabo rozwiniętej sieci miast i niskim poziomie dostępności komunikacyjnej. Od dawna identyfikowane są tam niekorzystne procesy demograficzne (wzrost udziału ludności w wieku poprodukcyjnym i zachwiana struktura płci wynikająca z odpływu młodych kobiet), dlatego zalicza się je do ludnościowych obszarów problemowych (Bański, 2002). Natomiast w województwie dolnośląskim miasta o wysokim WSD są zlokalizowane w Sudetach i charakteryzują się trwającym od dłuższego czasu wyludnieniem, czego rezultatem jest zachwiana struktura wiekowa mieszkańców. Atrakcyjne, górskie położenie, walory uzdrowiskowe oraz prężnie rozwijająca się turystyka nie zahamowały negatywnych zmian ludnościowych. Takie miasta jak: Bystrzyca Kłodzka, Duszniki-Zdrój, Lądek-Zdrój, Stronie Śląskie, Lwówek Śląski cechowały się ujemnym saldem migracji i bardzo wysokimi wartościami WSD.

Zidentyfikowane zjawiska są zgodne z wynikami badań Kurka (2007), który zauważa tendencje do zacierania się różnic między dotychczas stosunkowo młodym społeczeństwem Polski północno-zachodniej a starszym Polski środkowo-wschodniej. Można uznać, że czynniki historyczne, związane z zasiedlaniem Ziemi Odzyskanych tracą swoje znaczenie w kształtowaniu współczesnych struktur demograficznych w małych miastach.

W opracowaniu założono, że zdiagnozowana sytuacja demograficzna małych miast na początku badanego okresu (wg uśrednionych wskaźników dla lat 2008-2010) kształtuje tempo starzenia się ich społeczeństw w latach 2008-2017. Wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona (dla zbioru 670 jednostek) pomiędzy wskaźnikiem przyrostu/ubytku naturalnego a wskaźnikiem tempa starzenia się ludności wynosiła $-0,075$ (na poziomie istotności $p=0,05$). Oznacza to, że tempo starzenia się ludności nie było skorelowane z wartościami przyrostu naturalnego.

Natomiast wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona pomiędzy saldem migracji a tempem starzenia się ludności wynosiła $-0,480$ i była istotna statystycznie ($p=0,05$). Można więc stwierdzić, że tempo starzenia się mieszkańców małych miast w latach 2008-2017 było skorelowane z wielkością salda migracji. Im większy był odpływ migracyjny, tym większe było tempo starzenia się mieszkańców.

Podsumowanie i wnioski

Pierwszy etap badań polegający na analizie wskaźnika przyrostu naturalnego i salda migracji umożliwił wyodrębnienie ośmiu kategorii małych miast. Wśród nich przeważały ośrodki charakteryzujące się znaczącym ubytkiem migracyjnym i/lub naturalnym. W okresie przyjętym za początek badań (2008-2010) dominującą kategorią były miasta, w których

ujemne saldo migracji nie było rekompensowane przez dodatni przyrost naturalny (kategoria H). Natomiast w końcowym okresie badań (2015-2017) największy udział wśród małych miast miała kategoria G, odznaczająca się dużym odpływem migracyjnym i ubytkiem naturalnym. W badanych latach zmniejszył się udział miast reprezentowanych przez progresywne kategorie demograficzne. Uzyskane wyniki potwierdziły rezultaty wcześniejszych badań Bartosiewicza et al. (2019), w których wykazano, że na początku XXI w. zmiany potencjału demograficznego małych miast wynikały przede wszystkim z ubytku naturalnego. Podobna sytuacja utrzymywała się do końca pierwszej dekady XXI w. Natomiast w kolejnych latach większy wpływ na zmiany struktury demograficznej w małych miastach zaczął odgrywać ubytek migracyjny.

Badania wykazały, że ruch naturalny i migracyjny w małych miastach miały przede wszystkim kierunek negatywny, przez co osłabiały ich potencjał ludnościowy, a bezpośrednim rezultatem była depopulacja. W początkowym okresie badań 62% małych miast charakteryzowało się przyrostem naturalnym, podczas gdy w końcowym okresie badań przeważał już w nich ubytek naturalny (67%). Podobne zmiany dotyczą kierunku migracji. W analizowanym okresie wzrósł udział miast charakteryzujących się ubytkiem migracyjnym z 74% do 81%. Oznacza to, że w początkowym okresie objętym badaniami procesy demograficzne były kreowane głównie pod wpływem nowych wzorców kulturowych opisywanych w koncepcji II przejścia demograficznego (spadek dzietności, późny wiek zawierania małżeństw i urodzenia pierwszego dziecka itp.). W późniejszych latach, w wyniku ułatwień w dostępie do europejskich rynków pracy, większe znaczenie dla kształtowania się procesów demograficznych w małych miastach odgrywał ubytek migracyjny.

W przyjętym do badań okresie 2008-2017 wzrósł udział małych miast (z 65% do ponad 80%) charakteryzujących się starzeniem struktury demograficznej. Proces starzenia się ludności zachodził niemal we wszystkich małych miastach w Polsce i tylko w 10 z nich odnotowano odmładzanie się struktury wiekowej. Największe zmiany wystąpiły w małych miastach położonych w północno-zachodniej i środkowo-wschodniej Polsce. Były to przede wszystkim ośrodki o dużym ubytku migracyjnym. Najwolniejsze tempo starzenia się ludności charakteryzowało małe ośrodki położone w południowym pasie województw od śląskiego przez małopolskie, po podkarpackie.

Uzyskane wyniki badań potwierdzają fakt wzrostu intensywności procesu starzenia się ludności małych miast w Polsce. Będzie on miał w przyszłości negatywny wpływ na stan gospodarki oraz struktury społeczne w małych miastach. Z badań Kamińskiej (2006) wynika, że nowe podmioty gospodarcze zakładają przede wszystkim ludzie młodzi, którzy są główną grupą odpływających z małych ośrodków. Starzenie się społeczeństwa oznacza także intensywną erozję jakości zasobów siły roboczej i kapitału społecznego w małych miastach. Negatywną konsekwencją odpływu migracyjnego jest zmniejszanie się popytu na towary i usługi, co prowadzi do ograniczenia przedsiębiorczości oraz stopnia wykorzystania infrastruktury społecznej i ekonomicznej, sprzyjając tym samym likwidacji zbędnych podmiotów gospodarczych i instytucji. Zaistniała sytuacja przekłada się na obniżenie podaży miejsc pracy, wzrost bezrobocia i wywołuje kolejną falę emigracji. Przerwanie tego „zakłętego koła” stanowi istotne wyzwanie dla władz samorządowych, bowiem utrzymanie się znacznego odpływu migracyjnego z małych miast pociąga za sobą kolejne negatywne konsekwencje zarówno społeczne, jak i gospodarcze. Konsekwencje te dotyczą nie tylko małych ośrodków miejskich, ale również powiązanych i sąsiadujących z nimi obszarów wiejskich.

Analiza zależności pomiędzy wskaźnikiem przyrostu naturalnego i salda migracji a wskaźnikiem starzenia się demograficznego wykazała, że zjawisko starzenia się ludności małych miast zależy w głównej mierze od współczesnych kierunków migracji. Nasilenie się negatywnych procesów migracyjnych jest powszechnie wskazywane jako jeden z ważniejszych czynników przyczyniających się do kryzysu demograficznego miast i regionów (Hoekveld, 2012; Haase et al., 2013; Pirisi i Trócsányi, 2014). Natomiast nie stwierdzono istotnego wpływu przyrostu/ubytku naturalnego na tempo starzenia się ludności. Niezbędne staje się zwrócenie uwagi władz samorządowych na konieczność prowadzenia odpowiedniej polityki zmierzającej do ograniczenia negatywnych skutków ubytku i starzenia się ludności małych miast w Polsce. Ze względu na liczbę tych miejscowości, ich znaczenie w strukturze sieci osadniczej i organizacji przestrzennej kraju jest duże. Niekorzystne zmiany potencjału ludnościowego zachodzące w tych miastach mogą mieć konsekwencje dla całych regionów.

Zaprezentowane wyniki badań powinny stanowić ważną przesłankę przy opracowywaniu strategii zrównoważonego rozwoju przez władze różnych szczebli administracyjnych. Współczesne koncepcje zrównoważonego rozwoju koncentrują się bowiem nie tylko na ochronie środowiska i rozwoju gospodarczym, ale również dotyczą kwestii społeczno-kulturowych i indywidualnego dobrostanu (w tym ludzi starszych).

Publikacja finansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki w ramach projektu badawczego nr 2019/35/B/HS4/00114 pt. *Diagnoza współczesnej struktury społeczno-ekonomicznej i klasyfikacja funkcjonalna małych miast w Polsce – w poszukiwaniu rozwiązań modelowych*.

Piśmiennictwo

- 2018 Ageing Report: Policy challenges for ageing societies. (2018). Brussels: European Commission.
- Bański, J. (2002). Typy ludnościowych obszarów problemowych. W: J. Bański, E. Rydz (red.), *Spoleczne problemy wsi* (s. 41-52). Studia Obszarów Wiejskich, 2. Warszawa: PTG, IGIPZ PAN.
- Bański, J. (2010). Dilemmas for regional development in the concepts seeking to develop Poland's spatial structure. *Regional Studies*, 44(5), 535-549. <https://doi.org/10.1080/00343400902926375>
- Bański, J. (2017). *Rozwój obszarów wiejskich*. Warszawa: PWE.
- Bartosiewicz, B., Kwiatek-Sołtys, A., & Kurek, S. (2019). Does the process of shrinking concern also small towns? Lessons from Poland. *Quaestiones Geographicae*, 38(4), 91-105. <https://doi.org/10.2478/quageo-2019-0039>
- Bloom, D.E., Canning, D., & Fink, G. (2011). Implications of Population Aging for Economic Growth. *NBER Working Paper Series*, 16705. Cambridge: National Bureau of Economic Research, Inc.
- Chądzyńska, E., & Iwaszko, K. (2012). Rozwój wybranych funkcji w małych miastach dolnośląskich – analiza wzorca rozkładu przestrzennego. W: K. Heffner, A. Halama (red.), *Ewolucja funkcji małych miast w Polsce* (s. 25-41), Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Katowice: Uniwersytet Ekonomiczny.
- Crampton, A. (2009). Global aging: Emerging challenges. *The Pardee Papers*, 6. Boston: Boston University.
- Długosz, Z. (1997). Stan i dynamika starzenia się ludności Polski. *Czasopismo Geograficzne*, 68, 227-232.

- Domański, B., & Noworól, A., (red.). (2010). *Badanie funkcji, potencjału i trendów rozwojowych miast w województwie małopolskim*. Kraków: Małopolskie Obserwatorium Polityki Rozwoju.
- Duszczyk, M., Fihel, A., Kielkowska, M., Kordasiewicz, A., & Radziwinowiczówna, A. (2014). *Analiza kontekstualna i przyczynowa zmian rodziny i dzietności*. Studia i Materiały, 2. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Eberhardt, P. (1989). *Regiony wyludniające się w Polsce*, Prace Geograficzne, 148. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Golini, A. (1997). Demographic Trends and Ageing in Europe. Prospects, Problems and Policies. *Genus*, 53(3-4), 33-74.
- Haase, A., Bernt, M., Grossmann, K., Mykhnenko, V., & Rink, D. (2013). Varieties of Shrinkage in European Cities. *European Urban and Regional Studies*, 23(1), 86-102.
<https://doi.org/10.1177/0969776413481985>
- Heffner, K. (2008). Funkcjonowanie miast małych w systemie osadniczym Polski w perspektywie 2033 r. W: K. Saganowski, M. Zagrzejska-Fiedorowicz, P. Żuber (red.), *Ekspertyzy do Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033*, t. I (s. 281-333). Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Hoekveld, J.J. (2012). Time-Space Relations and the Differences Between Shrinking Cities. *Built Environment*, 38(2), 179-195.
- Hoff, A. (red). (2011). *Population Ageing in Central and Eastern Europe: Societal and Policy Implications*. Ashgate Publishing.
- Horolets, A., Lesińska, M., & Okólski, M. (red.). (2018). Raport o stanie badań nad migracjami w Polsce po 1989 roku. Warszawa: Komitet Badań nad Migracjami PAN.
- Jagielski, A. (1978). *Geografia ludności*. Warszawa: PWN.
- Jażewicz, I. (2005). Przemiany społeczno-demograficzne i gospodarcze w małych miastach Pomorza Środkowego w okresie transformacji gospodarczej. *Ślupskie Prace Geograficzne*, 2, 71-79.
- Jerkiewicz, A. (1983). Wybrane problemy ludnościowe i osadnicze w Sudetach. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 506, *Studia Geograficzne*, 32, 11-21.
- Jończy, R., Rokita-Poskart, D., & Tanas, M. (2013). *Exodus absolwentów szkół średnich województwa opolskiego do dużych ośrodków regionalnych kraju oraz za granicę*. Opole: Wojewódzki Urząd Pracy w Opolu, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu.
- Kamińska, W. (2006). *Pozarolnicza indywidualna działalność gospodarcza w Polsce w latach 1988-2003*. Prace Geograficzne, 203. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Kamińska, W., & Mularczyk, M. (2014). Demographic types of small cities in Poland. *Miscellanea Geographica*, 18(4), 24-33. <https://doi.org/10.2478/mgrsd-2014-0031>
- Kantor-Pietraga, I., Krzysztofik, R., & Runge, J. (2012). Kontekst geograficzny i funkcjonalny kurczenia się małych miast w Polsce południowej. W: K. Heffner, A. Halama, (red.), *Ewolucja funkcji małych miast w Polsce* (s. 9-24), Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Katowice: Uniwersytet Ekonomiczny.
- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju. (2001). Monitor Polski, 26. Warszawa.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. (2011). Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
- Kościk, J. (1990). Przemiany demograficzno-osadnicze na Ziemi Kłódzkiej w XIX w. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 832, *Historia*, 53, 85-98.

- Kotowska, I.E., & Giza-Poleszczuk, A. (2010). Zmiany demograficzno-społeczne i ich wpływ na rekonceptualizację polityki rodzinnej w kierunku równowagi w zakresie ochrony praw rodziny i poszczególnych jej członków. Polska na tle Europy. W: E. Leś, S. Bernini (red.), *Przemiany rodziny w Polsce i we Włoszech i ich implikacje dla polityki rodzinnej* (s. 31-68). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Krzysztofik, R. (2019). *Przemiany demograficzne miast Polski. Wymiar krajowy, regionalny i lokalny*. Warszawa-Kraków: Instytut Rozwoju Miast i Regionów.
- Kurek, S. (2007). Typologia procesu starzenia się ludności miast i gmin Polski na tle jego demograficznych uwarunkowań. *Przegląd Geograficzny*, 79(1), 133-156.
- Kurek, S., & Lange, M. (2013). *Zmiany zachowań prokreacyjnych w Polsce w ujęciu przestrzennym*. Prace Monograficzne, 658. Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny.
- Kurek, S. (2014). Przestrzenne zróżnicowanie przemian demograficznych w Polsce w latach 2002-2011. W: E. Klima (red). *Ludność, mieszkalnictwo, usługi – w 70. rocznicę urodzin Profesora Jerzego Dzieciuchowicza* (s. 43-73). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kwiątek-Sołtys, A. (2004). *Małe miasta województwa małopolskiego w okresie transformacji systemowej*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Pedagogicznej.
- Kwiątek-Sołtys, A. (2006). Migration Attractiveness of Small Towns in The Małopolska Province. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 5, 155-160.
- Kwiątek-Sołtys, A., & Mainet, H. (2014). Quality of life and attractiveness of small towns: a comparison of France and Poland. *Quaestiones Geographicae*, 33(2), 103-113.
<https://doi.org/10.2478/quageo-2014-0019>
- Latocha, A. (2013). Wyludnione wsie w Sudetach. I co dalej? *Przegląd Geograficzny*, 85(3), 373-396.
- Lee, E.S. (1965). A Theory of Migrations. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lena, A., Ashok, K., Padma, M., Kamath, V., & Kamath, A. (2009). Health and Social Problems of the Elderly: A Cross-Sectional Study in Udupi Taluk, Karnataka. *Indian Journal of Community Medicine*, 34, 131-134.
- Lesthaeghe, R. (2010). The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review*, 36, 211-215. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Lorenti, A. (2015). Investing on Ageing. Extending Working Lives Across Europe. Roma: Sapienza Università di Roma. Pobrane z: <http://padis.uniroma1.it/bitstream/10805/2719/1/thesis.alorenti.pdf> (03.07.2019).
- Łobodzińska, A. (2016). Starzejące się społeczeństwo wyzwaniem dla zrównoważonego rozwoju. *Prace Geograficzne*, 144, 127-142.
- Malisz, B. (1984). Trzy wizje polskiej przestrzeni. W: A. Kukliński (red.), *Gospodarka przestrzenna Polski. Diagnoza – rekonstrukcja – prognoza* (s. 6-45). Biuletyn KPZK PAN, 125, Warszawa.
- Męczyński, M., Konecka-Szydłowska, B., & Gadziński, J. (2010). *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i klasyfikacja małych miast w Wielkopolsce*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Monitoring Environmental Progress – a Report Work in Progress, 1995. Washington: World Bank.
- Notestein, F.W. (1945). Population the Long View. W: T.P. Schultz (red.), *Food for the World* (s. 36-57). Chicago: University of Chicago Press.
- Okólski, M. (2010). Wyzwania demograficzne Europy i Polski. *Studia Socjologiczne*, 199(4), 37-78.
- Palacios, R. (2002). The future of global ageing. *International Journal of Epidemiology*, 31, 786-791.
<https://doi.org/10.1093/ije/31.4.786>
- Pirisi, G., & Trócsányi, A. (2014). Shrinking Small Towns in Hungary: The Factors Behind the Urban Decline in “Small Scale”. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58(2), 131-147.

- Putnam, R. (2008). *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Rosenbers, M.W., & Wilson, K. (2018). Population Geographies of Older People. W: M.W. Skinner, G.J. Andrews, M.P. Cutchin (red.), *Geographical Gerontology. Perspectives, Concepts, Approaches* (s. 56-67). London: Routledge.
- Rosenthal, L. (2009). The Role of Local Government: Land-Use Controls and Aging-Friendliness. *Generations*, 2, 18-25.
- Rosner, A. (red.). (2007). *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Solga, B. (2013). *Miejsce i znaczenie migracji zagranicznych w rozwoju regionalnym*. Opole: Instytut Śląski.
- Szukalski, P. (2004). Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce. W: A. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim* (s. 111-142). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szukalski, P. (2005). Wielkość i struktura rodziny a przejście demograficzne, Dylematy Współczesnych Rodzin. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 16, 95-110.
- Szukalski, P. (2015). Przestrzenne zróżnicowanie dzietności w Polsce. *Wiadomości Statystyczne*, 647(4), 13-27.
- Szukalski, P. (2019). Demograficzne ślady zaborów. Pobrane z: <http://www.sprawynauki.edu.pl/archiwum/dzialy-wyd-elektron/323-demografia-el/4059-demograficzne-slady-zaborow> (29.07.2020).
- Szymała, K. (2015). Migracje zarobkowe Polaków po akcesji Polski do Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego*, 2, 55-64.
- Szymańska, D., & Grzelak-Kostulska, E. (2005). Małe miasta w Polsce – zmiany ludnościowe i funkcjonalne w drugiej połowie XX wieku. W: *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny* (s. 59-90). Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach. Katowice: Akademia Ekonomiczna.
- Śleszyński, P. (2009). Dostępność metropolii jako warunek konkurencyjności polskiej przestrzeni. *Mazowsze Studia Regionalne*, 2, 53-71.
- Śleszyński, P. (2018). Mapa przestrzennego zróżnicowania współczesnych procesów demograficznych w Polsce. W: J. Hrynkiewicz, J. Witkowski, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* (s. 84-108). Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.
- Vaishar, A., & Zapletalová, A. (2009). Small towns as centers of rural micro-regions. *European Countryside*, 2, 70-81. <http://dx.doi.org/10.2478/v10091/009-0006-4>
- Wępa, B. (1982). *Podstawy rozwoju i zagospodarowania małych miast*. Biuletyn KPZK PAN, 121. Warszawa: Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN.
- Wiara i religijność Polaków dwadzieścia lat po rozpoczęciu przemian ustrojowych. Komunikat z badań. (2009). Warszawa: CBOS.
- World Population Ageing 2017 Report. (2017). New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs Population Division.
- Zborowski, A., & Raźniak, P. (2013). Suburbanizacja rezydencjonalna w Polsce – ocena procesu. *Studia Miejskie*, 9, 37-50.
- Zelinsky, W. (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 61, 219-249.

Summary

In Poland, small towns constitute the largest group within the overall structure of the urban settlement network. They are distributed evenly across the country and serve numerous essential social and economic functions. These centres thus represent an important link in the system of connections between the countryside and the cities of regional and national significance. According to data for 2017, Poland had 705 such small towns (i.e. towns with less than 20,000 inhabitants). In line with the accessibility of statistical material and the timing of the study (the 2008-2017 period), the analysis encompassed 670 small towns. The basic set of statistical data on these was acquired from *Statistics Poland*.

The purpose of the work this paper details has been to determine the relationship between the natural increase and the net migration balance in small towns, and to assess their impact on the contemporary population ageing processes in settlement units of this type in Poland. A first phase to the study determined the aforementioned relationship, seeking to avoid the influence of incidental annual changes by averaging indicators for natural increase and net migration balance for the initial and terminal periods of analysis over periods of three consecutive years, i.e. 2008-2009-2010 (2008/2010) and 2015-2016-2017 (2015/2017). Eight demographic categories of small town were distinguished, with these featuring various directions to the increase/migration balance relationship referred to. In general terms, the first four categories (A, B, C and D) refer to units in which population increased, while the subsequent four categories (E, F, G and H) relate to towns manifesting population declines.

A further step then entailed determination of the rate of population ageing in the small towns under study, using the demographic old-age indicator based on percentage-point differences between the shares of the young and old populations (Długosz, 1997).

The set of towns analysed was dominated by the centres in which there was significant migratory outflow and/or natural decrease. In the period adopted as the starting point of the study (2008-2010), the category proving dominant comprised towns whose negative net migration balances were not compensated by positive natural increase (category H). In turn, where data for the final years of the study (2015-2017) were concerned, the highest proportion of the small towns considered were in category G, as featuring both a high level of migratory outflow and natural decrease. The share of towns representing progressive demographic categories decreased over the entire period considered.

The study demonstrated that both the natural and migratory processes ongoing in small towns had assumed predominantly negative directions, leading to weakened population potential, and exerting a direct impact in the form of depopulation. In the initial period of the study, 62% of the small towns featured natural increase, while in the final period it was the towns with natural decrease that dominated (on 67%). Similar changes were found to apply in regard to migration. The share of towns characterised by net migration outflow increased from 74 to 81% over the period analysed.

Furthermore, the share of towns in which ageing of the population was observed increased from 65% to more than 80% in the years 2008/2010-2015/2017. The population-ageing process was thus taking place in almost all of Poland's small towns, with there remaining just 10 such towns in which the age structure of the resident population was growing younger. The most major changes were those ongoing in the small

towns of north-western and east-central Poland. Above all, these were centres experiencing high levels of migratory outflow. The slowest rates of ageing were in turn observed in small centres located in the southern belt of provinces.

The results obtained offer confirmation of intensifying population-ageing processes in Poland's small towns. In future, this will phenomenon is certain to exert a negative influence on the state of the economy in small towns, as well as on their social structures.

